

A introducción do millo no Morrazo

Xosé C. Villaverde Román
Agrupación Cultural NÓS de Moaña

Ignacio Martínez, comenta como historiadores mal informados, sostiñan a crenza do cultivo do millo en Galicia antes de 1.492. Algo semellante acontecía en Portugal. Este autor cita a Teófilo Braga, como defensor da teoría de que no século XIII, o “milheo” foi introducido en Europa, vía Turquía. Teoría pouco rigurosa, pois os árabes descoñecían a existencia deste cereal, antes do descubrimento de América.(1)

Efectivamente, o propio Ignacio Martínez, retrocede ata Colón, para recordar que os españois coñeceron o millo nas Antillas e logo en México, e cita as crónicas literarias “La Historia de las Indias” de Bartolomé de las Casas (1.520) e a “Historia General de las Indias” de Gonzalo Fernández de Oviedo (1.535), en donde se documentan as primeiras mencións acerca destas mazarocas exóticas. Sitúa a introducción no vello continente, a comezos do s. XVI, facendo referencia a unha plantación, en 1.515, nas proximidades de Madrid, posiblemente como curiosidade ornamental dun xardín ou alameda. Tamén recolle como o naturalista Hernández, se interesou por esta planta en México e da que deixou constancia escrita (1.550), sobre o modo de cultivo, almacenamento e

proceso alimentario.

O citado autor, documentándose en Orlando Ribero, fala das orixina-rias sementeiras na Península Ibérica, dentro do val do Guadalquivir entre 1.515 e 1.525, e intúe que este foco sevillano, puido expandirse ata Portugal, pero descarta unha continuidade ata Galicia. Mais ben, considera que a vía galega de penetración foi a través de Asturias. Polo menos na Galicia norte (Mondoñedo): Para reforzar esta opinión menciona a D. Gonzalo Méndez de Cancio, gobernador e capitán xeral da provincia de Flordia, como portador dos grans que sementou en Casariego no S. XVII.(2)

Ademais de Martínez, Bouza Brey, foi un dos pioneiros en ler nas fontes do citado gobernador e puntualiza que retornou a Asturias sobre o ano 1.604 polo que as primeiras plantacións deberon ter lugar, como moito, o ano seguinte.(3)

Hilario Rodríguez tamén recorre á fonte do gobernador de Florida e así mesmo, coincide con Ignacio Martínez, en que a chegada do millo a Galicia é algo tardía, vía marítima e difundido simultaneamente polas costas galegas, asturianas, cántabras, vascas e incluso polo Mediterráneo ata o sur de Francia;

probablemente entre 1.565 e 1.570. Non obstante, hai que agardar ata avanzado o s. XVII, para comprobar o cultivo masivo de gran incidencia na economía doméstica.

Na súa tese Hilario Rodríguez Ferreiro, describe como o Morrazo, inserto na Galicia atlántica do Antigo Réxime, vivía unha economía agropecuaria de autoabastecemento; sendo a agricultura o principal medio de produción, completado coa pesca artesanal. Así pois cada paisano procuraba o aprovisionamento de alimentos para a súa familia - economía autárquica-, considerando a familia coma unha unidade económica, fechada en si mesma. Neste concepto, o conglomerado de células unifamiliares constitúe un hábitat parroquial, no que a igrexa sería o núcleo das freguesías, ata o extremo de que é imposible, atopar unha parroquia sen templo patronal.(4)

Hilario, na mesma obra, contextualiza que “o campo galego, ata a chegada do millo baseábase, fundamentalmente, no cultivo de cereais de inverno - trigo e centeo - e, a continuación, con menos do 40 % , viña o cereal de primavera, mijo menudo”.

En publicacións diferentes, este autor cuantifica os cultivos no Morrazo, anteriores á irrupción do

millo no século XVI, coas seguintes porcentaxes: para o centeo o 51,30%, o paínzo (millo miúdo) alcanzaba o 39,30%, o trigo tan só o 5,80% e un residual 3,50% para o orxo (cebada). Todo iso producido nunha explotación media familiar de 24 ferrados (equivalente a 1,25 Ha). Desa superficie, a metade dedicábase á sementeira de gramíneas e o resto, a monte baixo de toxos e xestas.(5)

Murguía, foi un dos historiadores en subliñar, as dificultades para concretar a data exacta da chegada a Galicia deste cereal de nome científico *Panicum miliaceum*, da especie *Zea mays*(7). Os nomes orixinarios de “maíz, mahíz, majíz” viñeron importados coa mesma planta para logo derivar en vocablos populares como “mijo, mixio, millo, mijo maíz, mijo gordo, mixo de indias”, debido a similitude co paínzo e creando unha confusión, difícil de distinguir nas escrituras; sobre todo ó principio. Máis tarde, a partir do ano 1.630, as áreas de extensión do millo, non só substituíron ás do paínzo, senón que acabou por usurpar o nome de tódolos derivados, facilitándolle o labor ós escribáns, os cales xa distinguían o “millo maíz” do “millo menudo”. A finais do s. XVII, o dominio dos milleirais era tal, que o millo acaparaba practicamente todo.(7)

Baseándose no inventario de María Vázquez de Cangas (8), onde aparece o termo “maçorcas”, Hilario constata como indubidable a presenza no Morrazo, por vez primeira, en 1.168. E sen embargo, non se atreve a validar o inventario de María Piñeiro de Domaio, datado en 1.615, no que di “en una pipa 10 ferrados de trigo en grano, de mixo cebo o lebe y orgo hasta diez ferrados”(9).

Vázquez Marinelli (10) vai atopar no libro de Fábrica de San Xoán de Tirán, un documento de 1.610 no que pon que o ferrado de millo pagábase a seis reais, e o considera como a mención máis antiga deste

cereal no Morrazo.

un punto de orientación sobre a chegada do millo, vánvola dar as escrituras, cando mencionan o “pan mediado” como mestura primitiva entre o paínzo e o centeo. Así comprobamos en Marinelli (11), como as rendas forais de San Martiño foron incrementadas no ano 1.562 en 286 celemíns de pan mediado. Nun documento de venta á casa do Rosal (Moaña) de 1.572, tamén valora en especies dous ferrados de “pan menudo, centeno e mijo”. E no mesmo pazo, atopamos outro de 1.600, que fala de 12 celemíns de pan mediado de centeo e millo

miúdo (12). Estes datos son relevantes para saber que o millo era descoñecido a principios do s. XVII. Será a partir de 1.620 cando a panificación do millo vai acadar un grao de introducción considerable e para substituír ó paínzo na mestura do pan mediado.

Despois da análise de 36 inventarios, Hilario comenta que, entre 1.600 e 1.620 a produción do millo no Morrazo é insignificante comparada cos resultados do centeo e paínzo miúdo que acaparaban o 83% da recolleita. Na década 1.630 - 1.639, o millo xa superaba o 57% das plantacións. Pola contra, o centeo e o paínzo vían reducidos os froitos ata 37%. En 1.690 a porcentaxe do millo era do 72% e, xa no ano 1.750 superaba o 93%, relegando o centeo a superficies pequenas, para mesturalo no “pan de broa” (13).

Para o xeógrafo portugués Orlando Ribeiro, a chegada deste ben, supuxo un “providencial enriquecemento do patrimonio agrario”(14); alimento fundamental na lareira galega e que, ó mesmo tempo, forzou cambios nas explotacións. Cambios considerados como unha revolución do sector. E sen embargo para Hilario, non vai supoñer unha transformación na mentalidade nin nas estruturas sociais; pero si coincide co portugués, nas

grandes melloras no activo da economía agropecuaria, con repercusión favorable no incremento da poboación (15).

Resume Hilario, que entre 1.620 e 1.680, o Morrazo presenta unha evolución demográfica espectacular, diminuíndo a superficie de explotación por outra máis racional, a pesar dos estancamentos e anos de crises que sempre hai (16). Ese sensacional medrío, o estima nun sete ou oito por mil de crecemento vexetativo medio anual, cunha porcentaxe de mortandade infantil baixa para a época, entre un 35 e un 38%, para os nados nos dez primeiros anos de vida (17). E insiste este desaparecido profesor en que o crecemento demográfico dáse a partir da difusión do millo, o cal, entre outras cousas, paliou unha ducia de crises habidas ó longo do s. XVII. A maioría por escaseza das colleitas a causa da mala climatoloxía.

Este cereal ofrece un rendemento excepcional por unidade de superficie. Del obtense unha cantidade de fariña superior ó 90%. Semellante rendemento proporciónase na sementeira. É dicir, para un ferrado de superficie (472 m2 en Moaña) precisa dúas cuncas de gran de millo. Se fose de centeo faría falta unha ducia e nove no caso de trigo (18).

O cultivo deste produto tropical,

non tardou en adaptarse á climatoloxía do verán galego, húmido e benigno. A súa expansión obrigou a unha reordenación na explotación do campo, en especial a desaparición do sistema de barbeito - descanso de terras-, e logo a diminución da superficie de labor, como xa quedou dito, e o aproveitamento do monte baixo como subministrador de materia prima para abono orgánico e forraxe (19).

O abandono do barbeito, conleva deixar máis espazos libres que favorecerán a instalación de familias campesiñas e a modificación da cabana gandeira, relegando a súa crianza en cortes. O gando vacún, en aumento, garante un bo esterco para o millo que, ademais de resol-

ver os problemas de alimentación, vai trocar as estruturas de dominio nas terras e no hábitat (20). Así, vemos como o aproveitamento da palla, para forraxe, almacénase en palleiros e medas, de considerable impacto no campo. O follato utilízase para xergóns e estercar animais. O gardado do gran conlevou un problema apremiante que se corrixiu coa adaptación dos vellos canastos para secado e maduración das espigas. A panificación agudizou o enxeño popular no perfeccionamento dos muíños de auga.

Evidentemente, a xeografía, a literatura, o folclore ou a tradición, legáronnos incontables testemuños, deste froito da terra, tan apreciado nas culturas precolombinas.

NOTAS:

- (1) Martínez Rodríguez, Ignacio. "EL HÓRREO GALLEGO". Fundación Pedro Barrié de la Maza.
- (2) Martínez Rodríguez, Ignacio. "EL HÓRREO GALLEGO". Fundación Pedro Barrié de la Maza.
- (3) Gimson, Guy. "LOS GRANEROS DEL NORTE DE ESPAÑA". Museo de Pontevedra. 1974
- (4) Rodríguez Ferreiro, Hilario. "A XURISDICCIÓN NO MORRAZO S. XVII E XVIII". Deputación de Pontevedra. 2003
- (5) Rodríguez Ferreiro, Hilario. "ECONOMÍA Y POBLACIÓN RURAL EN LA GALICIA ATLANTICA. O MORRAZO". Minius IV. 1995.
- (6) Martínez Rodríguez, Ignacio. "EL HÓRREO GALLEGO". Fundación Pedro Barrié de la Maza.
- (7) Rodríguez Ferreiro, Hilario. "A XURISDICCIÓN NO MORRAZO S. XVII E XVIII". Deputación de Pontevedra. 2003.
- (8) Rodríguez Ferreiro, Hilario. "A XURISDICCIÓN NO MORRAZO S. XVII E XVIII". Deputación de Pontevedra. 2003
- (9) Rodríguez Ferreiro, Hilario. "A XURISDICCIÓN NO MORRAZO S. XVII E XVIII". Deputación de Pontevedra. 2003
- (10) Vázquez Marinelli, Carlos. "TIRÁN". Sen publicar. Biblioteca Municipal de Moaña.
- (11) Vázquez Marinelli, Carlos. "IGREXA DE SAN MARTIÑO". Pontenova 7. Deputación de Pontevedra.
- (12) Arquivo da Agrupación Cultural NÓS (Moaña)
- (13) Rodríguez Ferreiro, Hilario. "ECONOMÍA Y POBLACIÓN RURAL EN LA GALICIA ATLANTICA. O MORRAZO". Minius IV. 1995. (14) Martínez Rodríguez, Ignacio. "EL HÓRREO GALLEGO". Fundación Pedro Barrié de la Maza.
- (15) Rodríguez Ferreiro, Hilario. "ECONOMÍA Y POBLACIÓN RURAL EN LA GALICIA ATLANTICA. O MORRAZO". Minius IV. 1995. (16) Rodríguez Ferreiro, Hilario. "ECONOMÍA Y POBLACIÓN RURAL EN LA GALICIA ATLANTICA. O MORRAZO". Minius IV. 1995. (17) Rodríguez Ferreiro, Hilario. "EVOLUCIÓN AGRARIA Y CRECIMIENTO DEMOGRÁFICO EN LA GALICIA LITORAL. LA PENÍNSULA DEL MORRAZO EN LOS SIGLOS XVII Y XVIII". Minius. 1995.
- (18) Rodríguez Ferreiro, Hilario. "A XURISDICCIÓN NO MORRAZO S. XVII E XVIII". Deputación de Pontevedra. 2003.
- (19) Rodríguez Ferreiro, Hilario. "ECONOMÍA Y POBLACIÓN RURAL EN LA GALICIA ATLANTICA. O MORRAZO". Minius IV. 1995
- (20) Rodríguez Ferreiro, Hilario. "A XURISDICCIÓN NO MORRAZO S. XVII E XVIII". Deputación de Pontevedra. 2003.